

BAKSTEEN

December 2003 nummer 40

Idealen en Idealisme

UITGEVER

Koninklijk Verbond van
Nederlandse Baksteenfabrikanten
(KNB)

REDACTIE

Ewald van Hal
Jaap Huisman
Bart de Vries

**INHOUDELIJKE COÖRDINATIE
EN PRODUCTIE**

Hollander van der Mey / MS&L,
Voorburg

ART DIRECTION

Mac's, Haarlem

VORMGEVING EN OPMAAK

Studio Tigges bNO, Voorburg

LITHOGRAFIE EN DRUK

Boom Planeta, Haarlem

REDACTIE-ADRES

Hoofdstraat 8
Postbus 51
6994 ZH De Steeg
026 4959110 (tel)
026 4951077 (fax)
knb@knb-baksteen.nl
www.knb-baksteen.nl

**ADRESWIJZIGING OF VERZOEK
OM TOEZENDING**

richten aan het Koninklijk Verbond
van Nederlandse Baksteenfabrikanten,
Postbus 51, 6994 ZH De Steeg
026 4959110 (tel)

ISSN 0925-5923

Baksteen is het vakblad van het Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten (KNB) en verschijnt in controlled distribution drie-maal per jaar. Het blad biedt informatie over de baksteenindustrie en belicht trends in en opvattingen over baksteen en architectuur. Het wordt toegezonden aan architecten(bureaus) en stedenbouwkundigen, tuin- en landschapsarchitecten, opdrachtgevers in de bouw, ONRI-leden, centrale en lagere overheidsinstellingen, aannemers (AVM- en BouwNed-leden), HIBIN-leden, onderwijsinstellingen en researchinstututen, (vak)pers en relaties van KNB. Copyright © 2003 KNB. Het overnemen van artikelen als bedoeld in artikel 15 van de Auteurswet is niet toegestaan.

Cover: DrieHoekjes Den Haag (Vera Yanovshchinsky) foto: Peter de Ruig

Steenfabriek Biezeveld B.V., Kerkdriel,
tel. 077 4742920

Cementbouw Industrie, Heemstede,
tel. 023 5481481

Steenfabrieken Bylandt/

Waalwaard BV, locatie De Bylandt,
Lobith-Tolkamer,
tel. 0316 566233/566220

Steenfabrieken Bylandt/
Waalwaard BV,
locatie De Waalwaard, Dodewaard,
tel. 0488 417253/417250

CRH Kleiwaren Beheer BV, Neer,
tel. 0475 518100

Kleiwarenfabriek Buggenum BV,
Buggenum, tel. 0475 591666

Kleiwarenfabriek Façade Beek BV,
Beek (L.), tel. 046 4372828

Kleiwarenfabriek Joosten Kessel BV,
Kessel (L.), tel. 077 4628000

Kleiwarenfabriek Joosten Wessems
BV, Wessems, tel. 0475 562446

Daas Baksteen Zeddam bv, Azewijn,
tel. 0314 651644

Daas Baksteen, Steenfabriek De
Nijverheid B.V., Azewijn,
tel. 0314 651644

Daas Baksteen, Steenfabriek De Vliet
B.V., Winterswijk, tel. 0314 651644

Steenfabriek Leopold Engels BV,
Helden-Panningen, tel. 077 3060495

Hagens Steenfabrieken B.V., Oeffelt,
tel. 0485 361444

Steenfabriek Hijlkema B.V., Delfzijl,
tel. 0596 624848

HUWA B.V., Angeren,
tel. 026 3259117

HUWA Baksteen, Steenfabriek
Huissenswaard, Angeren,
tel. 026 3259117

HUWA Baksteen, Steenfabriek Spijk,
Spijk, tel. 0316 566200

"St. Joris" Keramische Industrie B.V.,
Beesel (L.), tel. 077 4740100

Steenfabriek Klinkers B.V., Maastricht,
tel. 043 3478333

Korevaar Beheer BV, Zennewijnen,
tel. 0344 613656

Steenfabriek Schipperswaard BV,
Echteld, tel. 0344 613656

Steenfabriek Zennewijnen BV,
Zennewijnen, tel. 0344 613656

Steenfabriek Linssen B.V., Kerkrade,
tel. 045 5411222

Steenfabriek Nuth BV, Nuth,
tel. 045 5244321

B.V. Steenbakkerij Randwijk anno
1839, Heteren, tel. 026 4722389

Steenfabriek "De Rijswaard" B.V.,
Aalst (Gld.), tel. 0418 552221

Rodruza BV, Nijmegen,
tel. 024 3224960

Rodruza – Steenfabriek Rossum BV,
Rossum (Gld.), tel. 024 3224960

Rodruza – BV Steenfabriek "De
Zandberg", Gendt, tel. 024 3224960

Steenindustrie Strating b.v., Oude
Pekela, tel. 0597 613920

Vandersanden Nederland b.v.,
Hedikhuizen, tel. 0416 661393

Steenfabriek Vogelensangh, Deest,
tel. 0487 512459

Wienerberger Bricks B.V.,
Zaltbommel, tel. 0418 597111

Wienerberger Steenfabriek Bommel,
Haalderen, tel. 0481 463924

Wienerberger Steenfabriek Daams,
Spijk, tel. 026 3399111

Wienerberger Steenfabriek
Doorwerth, Doorwerth,
tel. 026 3399111

Wienerberger Steenfabriek Erlecom,
Erlecom, tel. 024 6632036

Wienerberger Steenfabriek Esbeek,
Esbeek, tel. 013 5169203

Wienerberger Steenfabriek Haaften,
Haaften, tel. 0418 597301

Wienerberger Steenfabriek Heteren,
Heteren, tel. 026 4722014

Wienerberger Steenfabriek Kijfwaard
Oost, Pannerden, tel. 0316 371841

Wienerberger Steenfabriek Kijfwaard
West, Pannerden, tel. 0316 371841

Wienerberger Steenfabriek Milsbeek,
Milsbeek, tel. 0485 516551

Wienerberger Steenfabriek Nuance,
Afferden (L.), tel. 0485 531236

Wienerberger Steenfabriek
Oosterhout, Oosterhout,
tel. 0162 460312

Wienerberger Poriso Brunssum,
Brunssum, tel. 0418 597111

Wienerberger Steenfabriek Rijssen,
Rijssen, tel. 0548 512592

Wienerberger Steenfabriek Roodvoet,
Rijswijk (Gld.), tel. 0345 558343

Wienerberger Steenfabriek Thorn,
Thorn, tel. 0475 561255

Wienerberger Steenfabriek
Timmermans, Elst (U.),
tel. 0318 471227

Wienerberger Steenfabriek
Wolfswaard, Opheusden,
tel. 0488 443367

Redactioneel

NIET DE GEMEENSCHAP, MAAR HET INDIVIDU

Enkele decennia geleden dook in de Verenigde Staten het zogenoemde 'New Urbanism' op. Een beweging waaraan ook de Luxemburgse traditionalist Rob Krier bijdroeg in de vorm van geschriften. In Nederland deed Krier méér, hij ontwierp als stedenbouwer plannen voor De Resident in Den Haag, de Vinex-wijk Brandevoort in Helmond en de uitbreidingswijk Noorderhof in Sloten. Wijken en buurten die door redacteur Jaap Huisman in dit nummer van Baksteen worden omschreven als exponenten van het Nieuwe Dwalen.

'New Urbanism' beoogt de vergeten vaardigheid van 'place-making' te doen herleven. Steden, dorpen en wijken zouden in feite opnieuw geordend moeten worden op de schaal van voetgangers, een hiërarchie van straten, lanen en wegen, multifunctionaliteit van diensten en voorzieningen, gemengd wonen en een traditionele wijkstructuur. Gemeenschapszin staat misschien niet met hoofdletters in de uitgangspunten van 'New Urbanism' geschreven, maar het zichtbaar maken dat burgers ergens bijhoren door bijvoorbeeld gebouwen met een gemeenschappelijke functie heel herkenbaar te maken, is een kenmerkend streven.

Krier wilde in Brandevoort een kerkachtig gebouw toevoegen om gezamenlijkheid te benadrukken. Hij kreeg het van zijn opdrachtgever niet gedaan, omdat men niet goed kon bedenken aan wat voor soort gezamenlijkheid de nieuwe wijk behoefte kon hebben.

Op diverse plekken in Nederland worden nieuwe uitbreidingswijken getekend en stuiten ontwerpers op het feit dat de kerk van weleer als belichaming van de gemeenschap heeft afgedaan. Maar wat dan

wel? Gemeenschappelijkheid is in de geïndividualiseerde 21ste eeuw moeilijk concreet te maken. Wat overblijft is de echo, het symbool.

In het voorjaarsnummer van 'Baksteen' dit jaar kwamen enkele architecten aan het woord die in het spoor van Berlage werken aan het gemeenschapsgebouw van deze nieuwe tijd. Die draad wordt in dit nummer nog eens opgepakt. Maar nu wordt het thema belicht vanuit de ervaringen op stedenbouwkundig niveau. Als niet het gemeenschap het ideaal vormt - zoals Berlage juist tot uitdrukking bracht in zijn Beurs - wat komt daar voor in de plaats? Het antwoord beweegt zich rondom individueel welbevinden en de verschuiving van het 'kerkje' naar gemeenschapsgebouw, van basiliek naar appartementengebouw of shopping centrum. De voorlopige conclusie lijkt te zijn dat de taal weliswaar standhoudt, maar dat niemand de woorden nog in de mond neemt.

4 SYMBOOL OP ZOEK NAAR NIEUWE INHOUD

door Bernard Hulsman

Het gemeenschapsideaal van Berlage echoot nog in de hedendaagse stedenbouw en architectuur. Ook nu bestaat er kennelijk nog behoefte aan gebouwen die, ook al is het maar symbolisch, als een gemeenschappelijk centrum kunnen dienen.

8 GEMEENSCHAPSIDEAAL IN EEN INDIVIDUALISTISCH JASJE

door Jaap Huisman

De Nederlandse stedenbouw was ook bedoeld als sturend mechanisme, niet alleen om mensen een dak boven het hoofd te bieden, maar ook om hen tot gemeenschapsmensen om te vormen. Kerken, buurtcentra en scholen werden daarom als vanzelf in het stedelijk netwerk opgenomen. Maar hoe zit dat met de uitbreidingswijken en stadscentra van nu? Zijn de ideologie en idealen verworpen tot gimmicks en themasteden?

16 DE PLEK WAAR JE WILT ZIJN

door Bart de Vries

In Den Haag bouwde architecte Vera Yanovshchinsky naast Berlage. 'Bij hem ging het expressie geven aan de collectiviteit boven alles. Zelfs boven het functionele. Ik wil ook expressie geven, maar niet een louter symbolisch beeld maken. Architectuur is niet meer zo stichtelijk'

22 HET UITZICHT: GENUANCEERD INSPELEN OP DE STEDELIJKE CONTEXT

door Jaap Huisman

Op 7 november jl. verzorgden de architecten Hans Kollhoff en Frits van Dongen de eerste Baksteen MasterClass in het Amsterdamse Panama. Een verslag.

23 TECHNISCHE RUBRIEK:

PLASTICITEIT VAN METSELWERK IN BAKSTEEN

door Govert Koers

Het is ook in de hedendaagse praktijk mogelijk plastisch gedrag van bakstenen gevels te realiseren. Maar daar is kennis en inzicht voor vereist. Uitleg over materialen en prestatiemortel.

Winkelcentrum Emerald, Pijnacker (KCAP) foto: Rob 't Hart

BERLAGES BEURSGEBOUW LOOPT VOORUIT OP DE BELANGRIJKSTE ARCHITECTUURSTIJL VAN DE TWINTIGSTE EEUW: HET NIEUWE BOUWEN OFWEL HET MODERNISME, ZOALS DEZE RATIONALISTISCHE MACHINESTIJL TEGENWOORDIG WORDT GENOEMD. MAAR HET KOST VEEL MOEITE OM IN DE ZWARE, BAKSTENEN KOOPMANSBEURS EEN VOORLOPER TE ZIEN VAN DE LICHTE ARCHITECTUUR VAN DE NIEUWE BOUWERS DIE HUN GEBOUWEN HET LIEFST HADDEN LATEN ZWEVEN.

ECHO'S

Symbool

Noorderhof, Amsterdam (Krier Kohl Architekten) foto: Mick Palarczyk

Alles wat Berlage in zijn Beurs samenbracht stamt dan ook uit het verleden. De grote inspiratiebron voor het gebouw was het middeleeuwse Palazzo Publico in Siena met zijn markante toren. Het van oorsprong Egyptische maatsysteem dat hij bij het ontwerpen van de Beurs gebruikte, was zelfs al duizenden jaren oud. De grootste hal van het gebouw, de goederenbeurs, herinnert met zijn bogen rondom een binnenplaats sterk aan de oude, 17^e eeuwse beurs van Hendrick de Keyser die eens op de plek van de huidige Bijenkorf heeft gestaan. En ook Berlages streven naar een Gesamtkunstwerk was al heel oud: de gotische kathedralen waren bijvoorbeeld niets anders.

Dat Berlage met zijn Beurs toch altijd wordt afgeschilderd als een proto-modernist moet vooral worden verklaard uit zijn theorieën. In zijn vele lezingen en geschriften hamerde Berlage keer op keer op de komst van een nieuw tijdperk dat een waarlijk nieuwe stijl zou eisen en, anders dan de 19^e eeuw, niet tevreden zou zijn met neostijlen. Ook sprak hij zich, net

Winkelcentrum Emerald, Pijnacker (KCAP) foto: De Jong Luchtfotografie

VAN BERLAGE

op zoek naar nieuwe inhoud

als bijvoorbeeld de 19^e eeuwse Franse neogoticus Viollet le Duc, altijd uit voor 'eerlijke', nietsverhullende en rationele constructie van gebouwen. Een nieuwe stijl voor een nieuw tijdperk en een rationele bouwwijze, dit zouden ook de steunpilaren van het latere Nieuwe Bouwen worden.

BERLAGIAANSE STIJL

Inderdaad slaagde Berlage erin met de Beurs en andere gebouwen een stijl te creëren die niet rechtstreeks was gebaseerd op een historische stijl. In deze zin was de Berlagiaanse stijl nieuw. Maar als hoogstpersoonlijk amalgaam van kenmerken uit stijlen van uiteenlopende historische periodes, wees Berlages stijl toch slechts naar één kant: het verleden. Berlages Beurs was nog in een ander opzicht merkwaardig. Berlage was een door onder meer het socialisme geïnspireerde architect die het nieuwe tijdperk van het collectivisme zag gloren. Hij zag de Beurs zelf dan ook in de eerste plaats als een gemeenschapsgebouw van de Amsterdamse bevolking, als een soort symbolisch stadhuis, zoals de architectuurhistoricus en Berlage-kenner Manfred Bock eens schreef over de Beurs.

Het is daarom een van de grote ironieën van de architectuurgeschiedenis dat juist Berlages socialistische bouwwerk werd gebouwd als een beurs, een tempel van het kapitalisme. Zelf zag Berlage dit helemaal niet als een probleem. Hij was er zeker van dat de Beurs slechts tijdelijk als tempel van het kapitalisme dienst zou doen. Hierin heeft hij gelijk gekregen, al duurde het waarschijnlijk wel langer dan hij dacht. In de jaren tachtig verlieten de laatste beurzen, waaronder de Optiebeurs, de Beurs van Berlage. Nu kon het gebouw dan echt een gemeenschapsgebouw worden. Dat is het tot op zekere hoogte ook geworden: het Nederlands Philharmonisch Orkest geeft er concerten, de Stichting de Beurs van Berlage organiseert met een zekere regelmaat tentoonstellingen, er worden feesten, partijen en concerten gegeven en sinds kort is in de voormalige entreehal weer een grand café gevestigd.

SYMBOLISCH GEMEENSCHAPSCENTRUM

Toch eechoot Berlages volksgemeenschapshuis nog steeds door in de recente Nederlandse architectuur. Ook aan het begin van de 21e eeuw bestaat er in nieuw gebouwd en nog te bouwen Nederland een behoefte aan gebouwen

die, al is het maar symbolisch, als een gemeenschappelijk centrum kunnen dienen. Een paar jaar geleden drukte de Luxemburgse traditionalist Rob Krier, die nu werkt aan verschillende Vinex-wijken, deze behoefte uit, toen hij in een interview liet weten dat de door hem ontworpen Helmondse Vinex-wijk Brandevoort eigenlijk een karakteristiek gebouw met een toren (en een begraafplaats) miste. Hij dacht aan het kerkje bij de Sloterplas in Amsterdam, waaromheen hij eerder het traditionalistische woonwijkje Noorderhof had ontworpen. Hij had daarom zijn opdrachtgevers geopperd om ook in Brandevoort een kerkachtig gebouw, eigenlijk zoiets als de Beurs van Berlage, neer te zetten. Maar hij kreeg het niet gedaan: wat moet er in dan in zo'n gebouw komen, was de vraag van de opdrachtgevers? Voor een kerk is Nederland al te ontkerkelijk, maar wat dan?

Ook Jan Paul Bron, directeur van het Zeeuwse architectenbureau Zeelenberg, werd met deze vraag geconfronteerd, toen hij onlangs ten overstaan van projectontwikkelaars zijn ontwerp voor een nieuw te bouwen dorp in Zeeland ontvouwde. Op de plattegrond van dit dorpje met 400 woningen was een forse basiliek-achtige vorm te zien met een flink plein eromheen. Op de opmerking uit het publiek dat zo'n klein dorpje toch onmogelijk zo'n grote kerk kon hebben, antwoordde Bron dat de basiliek niet per se een kerk hoefde te zijn maar ook woningen zou kunnen bevatten. Maar een dorpje had, zo wist Bron, een kloek kerkachtig gebouw nodig als centrum.

Het lijkt onwaarschijnlijk dat Brons Zeeuwse appartementenkerk gebouwd

Centrumplan, Nootdorp (Soeters van Eldonk Ponec architecten) foto: Robert Oerlemans

gaat worden: wie gaat er tenslotte in een dorp wonen om in een groot appartementencomplex terecht te komen? Maar de Amsterdamse architecte Marlies Rohmer bouwde iets soortgelijks in haar recente buurtje in Vijfhuizen. Rohmers buurtje maakt deel uit van een wijk waarvoor de verschillende architecten van supervisor Liesbeth van der Pol de opdracht kregen om te zorgen voor een dorpachtige bebouwing. Rohmer ontwierp niet alleen huizen die eigenlijk alleen uit daken bestaan, een soort geabstraheerde stolpboerderijen die op een schijnbaar willekeurige manier over het terrein zijn verstrooid, maar vond ook dat het buurtje 'een kerkje' nodig had. Het werd echter geen kerkje maar letterlijk een gemeenschapsgebouw: sculpturale gebouwen die zestien sociale-huurappartementen bevatten.

Een religieuze inhoud voor een gemeenschapshuis is alleen nog mogelijk in een grote-stadswijk die door islamitische allochtonen wordt beheerst. Zo wordt op een in onbruik geraakt bedrijfsterrein in de buurt De Baarsjes in Amsterdam de komende jaren een grote moskee midden in een nieuw woonwijkje gebouwd. Zowel de woonwijk als de moskee zijn in opdracht van de Turkse islamitische organisatie Milli Görüs en de Amsterdamse woningbouwvereniging Het Oosten ontworpen door de Franse architecten Marc en Nanda Breitman. Voor het woonwijkje kozen ze voor een bakstenen neo-classicisme dat refereert aan het Hollandse classicisme. Maar de eveneens bakstenen 'Westermoskee' baseerden ze op de Selimiye Moskee in het Turkse Edine, waarmee de architect Sinan in de zestiende eeuw de Aya Sofia in Istanbul wilde overtreffen.

Centrumplan, Nootdorp (Soeters van Eldonk Ponec architecten) foto: Robert Oerlemans

De Westermoskee moet meer dan alleen een religieus gebouw worden. De opdrachtgevers willen dat de Westermoskee, na De Balie, de Rode Hoed en Felix Meritis, het vierde culturele centrum van Amsterdam wordt. Milli Görus heeft een echt Berlagiaanse pretentie met de moskee. Het gebouw moet het begin zijn van een nieuw tijdperk: van hieruit moet de islam worden gemoderniseerd.

Ook de Amsterdamse architect Sjoerd Soeters plaatste in het midden van het nieuwe centrum met winkels en woningen van Nootdorp een kerkachtig gebouw. Zoals Berlage voor zijn beurs het Palazzo Pubblico van Siena als inspiratiebron nam, zo lijkt Soeters' basiliek met zijn bogen en koperen schijndak een moderne versie van Palladio's beroemde basilica in Vicenza. Maar de functie van Soeters' basiliek is beperkter dan die van Palladio's basilica of Berlages Beurs: het gebouw bevat winkels en op het dak, achter de groene, koperen wand, kunnen de bezoekers van het Nootdorpse winkelcentrum achter een groene, koperen wand hun auto parkeren. Shopping en parkeren zijn de inhoud van Soeters' 21^e eeuwse basiliek geworden.

Kees Christiaanse deed in Pijnacker, niet ver van Nootdorp, bijna hetzelfde als Soeters. Ook Christiaanse koos voor zijn winkelcentrum uit 2001 voor een vorm met een rijk historisch verleden. Zijn ringvormige winkelcentrum met woningen lijkt een modernistische abstractie van het Pantheon, een van de beroemdste en invloedrijkste gebouwen uit de architectuurgeschiedenis. Maar ook in dit geval is de inhoud van het wijkcentrum weer een bevestiging van Rem Koolhaas' dictum dat 'shopping de laatste sociale activiteit van de westerse mens is.'

NETWERKSTEDILING

Zo worden aan het begin van de 21^e eeuw nog steeds echo's van gemeenschapshuizen gebouwd in Nederland. Maar hun inhoud is niet meer Berlagiaans. De toekomst is dan ook anders geworden dan Berlage dacht. Nederland is niet socialistisch geworden en niet collectiviserend. Juist individualisering bleek in de twintigste eeuw de belangrijkste kracht te zijn. In het begin van de eenentwintigste gaat de Nederlandse niet uit toewijding aan de publieke zaak in zijn vrije tijd naar het volksgemeenschapshuis. Integendeel, de publieke zaak en de bijbehorende openbare ruimte staan onder druk. De moderne burger trekt zich steeds meer terug in enclaves waar hij met soortgenoten verkeert. Hij is een hyperindividualistische netwerkstedeling wiens woning het centrum van de wereld is, van waaruit hij met behulp van auto zijn eigen stad samenstelt uit een groot aantal bestemmingen in de wijde omgeving. Maar juist doordat hij als hypermobiele netwerkstedeling steeds vaker wordt geconfronteerd met de razendsnelle veranderingen die de globalisering en voortschrijdende modernisering met zich meebrengen, verlangt hij ook naar de ouderwetse geborgenheid van een stabiele gemeenschap. De nieuwe gemeenschapshuizen proberen, hoe gebrekkig ook, aan dit verlangen te voldoen.

Bernard Hulsman

Centrumplan, Nootdorp (Soeters van Eldonk Ponec architecten) foto: Robert Oerlemans

BAKSTEEN memoreert dit jaar de erfenis van Berlage waarbij nu aan de orde komt hoe zijn gemeenschapsideaal, belichaamd in de stedenbouw, door zijn volgelingen verder is uitgewerkt en hoe het in de geprivatiseerde samenleving aan het eind van de 20^e eeuw een nieuwe betekenis heeft gekregen. Niet de gemeenschap is nog het ideaal, maar het individuele welbevinden. Twee nieuwe stadswijken, Ceramique in Maastricht en het Paleiskwartier in Den Bosch, getuigen daarvan.

Stoa, Maastricht (Luigi Snozzi) foto: Kim Zwarts

BERLAGE IN DE 21E EEUW

Gemeenschapsideaal in een individualistisch jasje

Toen Berlage zijn Plan-Zuid voor Amsterdam uitwerkte, stond hem een stadsdeel voor ogen waarin de consequent volgehouden hoogte van vier etages op sommige plekken zou worden onderbroken door verticale accenten. Voor enkele verticale objecten had hij ook een bestemming in gedachten, een Volkshuis, een theater, een concert-, annex conferentiecomplex en handelsmagazijnen. Zoals we inmiddels weten is van dat ideaal weinig terechtgekomen, tenzij het Hilton hotel opgevat kan worden als 'vergadercentrum'. De Wolkenkrabber van Staal aan het Victorieplein is feitelijk het enige slanke element dat zich al meteen bij de aanleg boven het stadsdeel zou verheffen. Het idee van Berlage was begrijpelijk: lange

Huis den Bosch,

Paleiskwartier, Den Bosch

(Mulleners & Mulleners)

foto: Sybolt Voeten/

Michel Kievits

verkeersassen zouden niet alleen een perspectief krijgen, maar de monumentale gebouwen zouden zich ook vullen ten behoeve van een nieuwe gemeenschap. Hij streefde, zoals hij het in een toelichting schreef, naar een synthese tussen het 'schilderachtige' en het 'monumentale'. Het was het ideaal van een stedenbouwer/architect die zich de opdracht had gesteld een stadsdeel en een maatschappij te maken. Hoewel tachtig jaar later enkele van die idealen niet of nauwelijks zijn uitgekomen – het station Zuid/WTC past in het grand design van Berlage – is het leitmotiv van Zuid onaangetast, van een stadswijk waar de architectuur dienstbaar is aan de openbare ruimte, waar het hart 'dicht' is en de randen 'open'. Het geheel is meer dan de som der delen: niemand zal in staat zijn een sprekend architectonisch element aan te wijzen, de Wolkenkrabber uitgezonderd, maar is wel doordrongen van de eenheid, de consequente samenhang.

GEMEENSCHAPSIDEAAL

Dat ideaal om een maatschappij te stichten is na de dood van Berlage niet verdwenen, het is zelfs sterker aangezet. In de onderwijspraktijk van de TU leek het een impliciet lesonderdeel dat stedenbouwers en architecten vervolgens op grote schaal uitvoerden. De Nederlandse stedenbouw is nooit waardevrij, maar bedoeld als sturend mechanisme, uiteraard met de opzet om burgers een behoorlijk dak boven hun hoofd te geven, maar ze tegelijk ook tot gemeenschapsmensen te vormen. Kerken, buurtcentra en scholen zijn daardoor logisch opgenomen in een stedelijk netwerk. In de wederopbouwtijd werd dat gerealiseerd met een ontwerpmethodiek die verliep van stoel naar stad, van keuken naar kerk, in stadsdelen die zijn opgebouwd uit wijken waarin saamhorigheidsgevoel gekweekt moest worden. In het zuiden van Nederland diende daarvoor de parochie als bindend element.

Het Rotterdamse Pendrecht van Lotte Stam-Beese is zo'n haarfijn opgezette wijk, waar de gemeenschap als het ware om openbare tuinen werd gecreëerd, waarvoor men gezamenlijk verantwoordelijkheid droeg.

Stam-Beese ging behoorlijk ver in wat we nu betutteling zouden noemen: ze groepeerde de woningen zo dat gezinnen bij gezinnen werden geplaatst en kinderloze echtparen, ouderen of alleenstaanden een ander 'stempel' kregen toegewezen. De van oorsprong Duitse stedenbouwkundige stond in die visie niet alleen. Na Pendrecht zouden ook andere wijken en buurten volgens dat ideaal worden geconcipeerd. Van architect/stedenbouwkundige Jaap Bakema zijn flattypes bekend waarin gezinnen konden doorstromen, klein beginnend, groot eindigend, alle mogelijkheden waren voorhanden binnen hetzelfde complex. De achterliggende gedachte is dat het gezin, heilig epicentrum in de jaren vijftig en zestig, de wijk moest schragen. Architecten gingen daarmee bij wijze van spreken op de stoel van politici en corporaties zitten omdat zij via de plattegrond van de woningen bepaalden hoe men diende te wonen. Uiteraard stonden er in ministeriële verordeningen wel minimale woningmaten vast (en andere bepalingen betreffende het wonen), het waren toch de architecten die daaraan vormgaven.

STAD ALS MENAGERIE

Het ideaal hield stand tot en met de stadsvernieuwing die tot halverwege de jaren tachtig succes boekte door met verval bedreigde binnensteden overeind te helpen. En daarna? De herstructurering, de grootscheepse remodeling

Huis den Bosch, Paleiskwartier, Den Bosch (Mulleners & Mulleners) foto: Sybolt Voeten/Michel Kievits

van de jaren vijftig- en zestigwijken, is nog maar net begonnen, wijken die indertijd nota bene als ideaal golden maar nu te eenvormig en te schraal worden gevonden en dus gesloopt, heringericht en herverkaveld. Alsof de Muur opnieuw valt, maar dan nu een muur tussen een plan- en een vrije economie op het gebied van de woningbouw.

Daarnaast heeft er een soort vertwijfeling toegeslagen, zou de tweede conclusie kunnen zijn, omdat de overheid besloot de woningbouw (en dus ook de stedenbouw) grotendeels aan de markt te gunnen, waarbij de woningbouwverenigingen en ontwikkelaars min of meer aan de macht werden geholpen. Het principe om het volk te huisvesten is ingewisseld voor een pragmatisme, waarin minder de gemeenschap telt maar eerder het aantal woningbouwcontingenten, de percentages koop en huur en de verdeling tussen hoog- en laagbouw.

Bestuurders en stedenbouwkundigen zien de stad niet langer als een sociaal verschijnsel – hoewel dat nooit in zoveel woorden wordt erkend – maar als een menagerie voor verschillende inkomens, nationaliteiten en leefstijlen. Natuurlijk zit daar nog steeds een oud sociaal-democratische gedachte achter: dat armen niet bij elkaar gehuisvest moeten worden (om gettovorming te voorkomen) maar dat de mix heilig is. Alleen moet nu de 'markt' gestalte geven aan die mix, en controleert de overheid op afstand. Hij treedt op als de regisseur met een lange arm. De gevolgen van een dergelijke 'afstandelijke' stedenbouw zijn langzamerhand zichtbaar, zowel in Vinex-locaties als in nieuwe uitbreidingen van de bestaande binnenstad. En wat blijkt? We zijn terug bij het romantisch ideaal van voor de woningwet van 1902. Het idealisme om de burger fatsoenlijk te huisvesten is na honderd jaar veranderd in moderne nostalgie, naar de verloren stad, die bestaat uit varianten op de vesting, de burcht, de 19^e eeuwse villawijk, de crescent, het hofje en de cour. Het spreekt voor zich dat het overheersende materiaal in dergelijke heruitgevonden oude steden baksteen is, want dat is

onderdeel van de couleur locale. Baksteen, vaak gecombineerd met hout, zink of koper – dat zijn de geliefkoosde combinaties om een gevoel van authenticiteit op te roepen. Dat gebeurt op grote schaal, zoals in de nagebootste Vinex-vesting Brandevoort bij Helmond (regie: Rob Krier) maar ook via kleine invullingen in de Amsterdamse binnenstad, meestal ontwerpen van Bureau de Binnenstad, waarbij het vaak deksels lastig om te onderscheiden wat oud en wat nieuw is. Daklijsten, penanten, raamkozijnen en gevelindeling zijn minutieuze kopieën van oorspronkelijke grachtenpanden.

HEIMWEE-ARCHITECTUUR

Dergelijke architectuur kon tien jaar geleden op hoon rekenen van de vooruitstrevende architecten die nog waren opgegroeid met het modernisme, maar het heeft weinig mogen baten; ze hebben vermoedelijk niet in de gaten gehad dat dit de ultieme consequentie was van het loslaten van de overheidsregie. Heimwee-architectuur, de tijd was er kennelijk rijp voor. Nu de polarisatie op dit vlak is weggeëbd, kunnen de resultaten met enige nuchterheid worden beoordeeld. Twee binnenstedelijke uitbreidingen tonen aan dat de soep helemaal niet zo heet hoeft te worden gegeten als ze leek te worden opgediend: Ceramique in Maastricht (bijna klaar) en het Paleiskwartier in Den Bosch (eenderde op weg) lijken het bewijs van een soort stedenbouw

waarin 'Berlage' een liaison is aangegaan met zijn naamloze middeleeuwse voorgangers. Idealen over gemeenschappelijkheid en openbaar domein zijn opnieuw geformuleerd laten beide stadswijken zien. De burger gemeenschapszin bijbrengen door hem een binnentuin te laten delen, dat is door individualisme en hufterig woongedrag onmogelijk, en belangrijker: onbetaalbaar. Het zou bijvoorbeeld voor Pendrecht betekenen dat de huurders nu twee keer zoveel huur zouden moeten betalen als bijdrage in de kosten van het tuinonderhoud. Omdat Pendrecht is veranderd in een vangnet voor de allerzwaksten van de samenleving is dat veel gevraagd. Out of the question. Zowel in Maastricht als in Den Bosch hebben de stedenbouwkundigen, respectievelijk Jo Coenen en Shyam Khandekar, de weg van de minste weerstand gekozen: de boze buitenwereld wordt op afstand gehouden via afgesloten binnentuinen en cours met parkeergarages daaraan. Iedereen die er niet woont, heeft er niets te zoeken.

De architecten Mulleners en Mulleners laten in Huis den Bosch (Paleiskwartier) zelfs een tweetrapsraket los. De woningen liggen aan een

binnenhof en aan een straat, waarnaar een bruggetje is geslagen. Eronder ligt, geheel in Engelse stijl, een souterrain met binnenplaatsje waar ternauwernood zonlicht doordringt. Traditionalisten als ze zijn, houden Mulleners en Mulleners van baksteen, in dit geval de combinatie van donkerbruin en wit geschilderde steen. De bijdrage van Brit Tony McQuirk aan het Paleiskwartier bestaat uit de stadsvilla's met de naam Armada. Er lijkt inderdaad een zilvervloot uitgevaren, zo schittert de gebolde voorgevel van aluminium. Als contrast daarmee voerde McQuirk de zijgevels in metselwerk uit – en voegde daar nog een patroon aan toe ook. Je zou als architect misschien eens te saai gevonden worden. De Armada's staan met een been in een vijver en de andere in een plantsoen. Geen van beide is voor buitenstaanders toegankelijk – ja kijken, dat mag in een beperkte gated community altijd.

In Maastricht heeft Luigi Snozzi in zijn eindeloos lijkende wooncomplex Stoa de afstand tot het openbare park ervoor uitgewerkt in een verhoogde tuin – je kunt zelfs spreken van een batterij van tuinen die van elkaar weer gescheiden worden door stenen schuurtjes. Het levert een mooi bouwkundig ritme op, streng doch rechtvaardig. Natuurlijk heeft Snozzi zo de privacy gewaarborgd maar de bewoners ook een vorstelijk, verhoogd panorama op de Maas bezorgd. In navolging van Amsterdam-Zuid heeft ook Ceramique zijn Wolkenkrabber: de Avenue Ceramique wordt bekroond door een woontoren van de Portugese architect Alvaro Siza, deels in baksteen uitgevoerd, die door zijn getordeerde vorm op het netvlies blijft hangen. Berlage zou tevreden zijn: er is een monumentaal element dat je niet over het hoofd ziet.

Stoa, Maastricht (Luigi Snozzi)

foto: Kim Zwarts

Armada, Paleiskwartier, Den Bosch (Building Design Partnership & T. McGuirk) foto: Sybolt Voeten/Michel Kievits

Armada, Paleiskwartier,
Den Bosch (Building Design
Partnership & T. McGuirk)
foto: Sybolt Voeten/
Michel Kievits

HET NIEUWE DWALEN

Het Paleiskwartier, Ceramique maar ook Marienburg in Nijmegen, de Resident in Den Haag en het Chasséterrein in Breda zijn exponenten van een mode die onder een noemer gebracht kan worden: het Nieuwe Dwalen. De rechte straten uit de naoorlogse tuinsteden hebben afgedaan en de chaotische bloemkoolwijken in de slaapsteden Zoetermeer en Nieuwegein nog meer. Als iets nu al een stedenbouwkundig dwaalspoor blijkt te zijn, zullen het dergelijke jaren zeventig-wijken zijn – wel gesticht met het ideaal het gezin de ruimte en het groen te geven, maar programmatisch te smal en te monotoon. Bovendien laat de gebouwde kwaliteit te wensen over (veel Trespas, veel kunststof). Geleidelijk aan durven gemeenten de menging van functies weer aan: in het Paleiskwartier en Ceramique is dat wonen boven brasseries, cafés en winkels. Het werk ligt om de hoek, in de vorm van een paleis van Justitie en advocatenkantoren in Den Bosch.

Het Nieuwe Dwalen, aangemoedigd door stedenbouwkundigen als Rob Krier en Sjoerd Soeters, stoelt op de gedachte dat de binnenstad groter lijkt en intensiever gebruikt wordt door consumenten als ze het gevoel krijgen dat er geen einde aan komt. Na een gekromde straat dient zich een poort aan, een pleintje of een trap en daarna zijn er weer andere attracties. Decoratieve toevoegingen zijn niet taboe. De

voorzitter van de stadsdeelraad van Amsterdam-Osdorp klaagde over de in zijn ogen mislukte plannen van de stadsbouwmeester Van Esteren die zijn Baden Powellweg zo'n fraaie as in de wijk had genoemd: 'Is iemand wel eens midden op de as van het uitzicht gaan genieten? Nou dan!' Zo'n weg uit het Amsterdams Uitbreidingsplan is op de tekentafel ontstaan zonder enige link met het menselijk verkeer. Het is die vervreemding die als een bom tikt onder alle naoorlogse idealen op grond waarvan wijken werden gesticht (gestempeld werd het zelfs genoemd), zonder rekening te houden met een menselijke maat.

Wie door het Helmondse Brandevoort rijdt, wordt geconfronteerd met een nieuw ideaal, van een paradoxaal paradijs waarin de auto niet zou moeten bestaan en toch gedoogd moet worden. Het is in feite de 21e eeuw op zijn kop zetten, want het bolwerk en de grachtjes omzoomd met de nostalgische straatlantarens dwingen een verkeerscirculatieplan af. Dat valt te accepteren voor historische steden, maar is dat ook het geval voor nieuwe, semi-historische kernen? Buitenwijken zelfs? Het lijkt erop dat er de maatschappij-ideologie in de woningbouw en stedenbouw is vervangen door een soort gimmick, een themapark – alsof de burgers in een vakantieresort zijn terechtgekomen, dat de suggestie wekt van een middeleeuwse stad, een Toscane of een kasteel (zie Haverley bij Den Bosch). Opmerkelijk genoeg staat dat niet ver van de idealen van Berlage vandaan, die de Toscaanse habitat als uitgangspunt nam voor zijn stedenbouw en architectuur. De mens zou zo zijn weg kunnen vinden in een vertrouwd decor, gematerialiseerd in baksteen, met een aangename hiërarchie tussen kleinschalig en monumentaal. Ook al bemoeit de overheid zich er indirect en op afstand mee, die handschoen is door de stedenbouwers van nu opgepakt. Het is een ander ideaal dan tachtig jaar geleden, maar het is een ideaal: niet gericht op de gemeenschap maar op het individu.

Jaap Huisman

Berlages gemeenschapsideaal mag weliswaar geen uitgesproken

zaakwaarnemers in de architectuur hebben, maar

het gemeenschapsgevoel is daarmee niet verdwenen.

De Haagse architecte Vera Yanovshtchinsky maakt plekken

waar mensen zich goed kunnen voelen.

Het

De je wilt

plek waar zijn

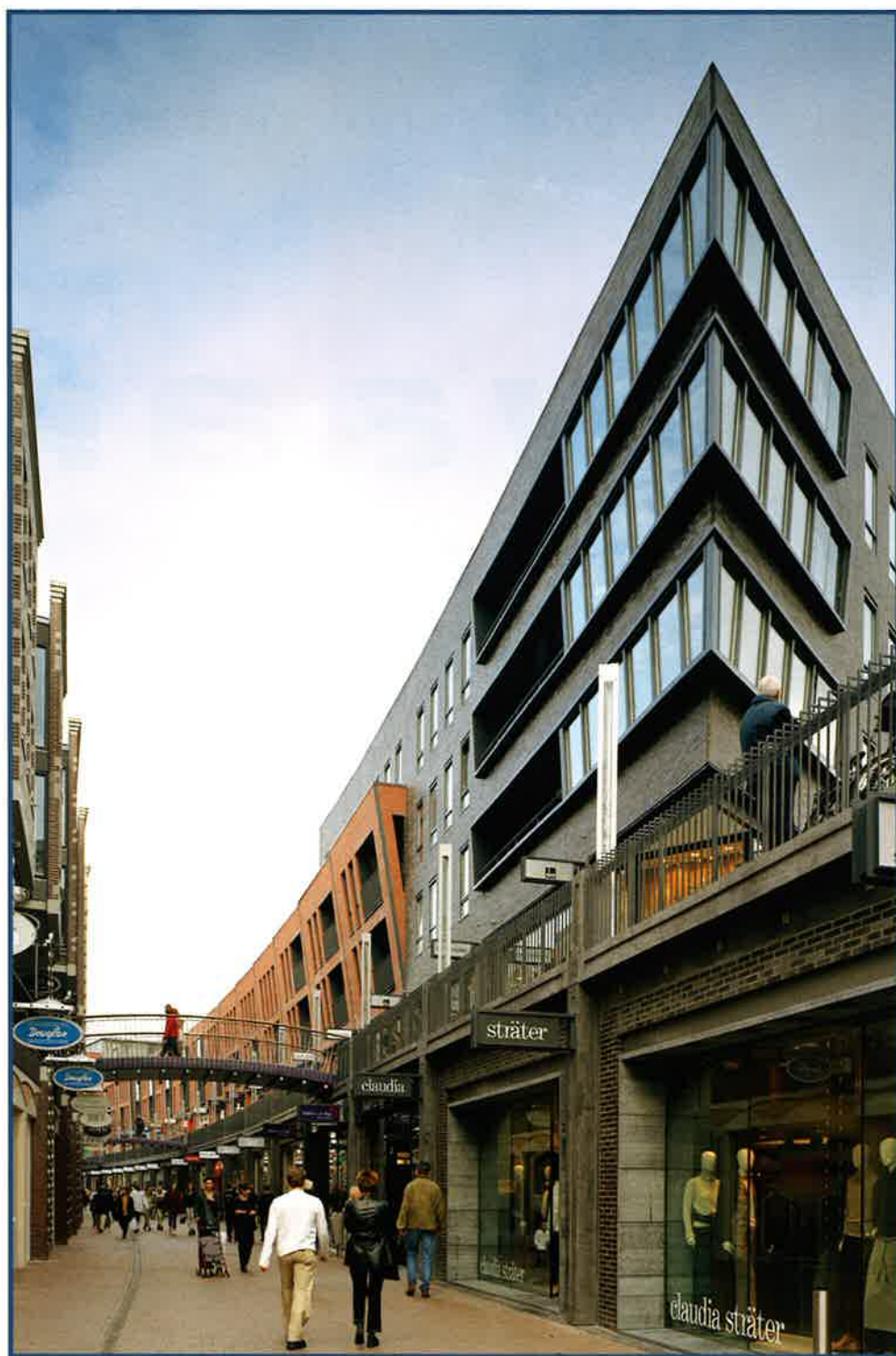
De ervaring was veelzeggend. Dat een gebouw je letterlijk met weezin kan vervullen. 'Ik ben er uit weggelopen, zó onbehaaglijk werd ik van een museumgebouw in Edinburgh', zegt ze. Vera Yanovshtchinsky, architecte te Den Haag. Ze wordt omzoomd door licht dat achter haar door de grote ramen van het kantoor naar binnen stroomt. Een lichte, luchtige werkplek. Uitzicht op de kop van de Scheveningse haven. 'Het is zo mooi,' zegt ze, 'je ziet hier hoe de wisselingen van het weer zich eerst aankondigen en dan over je heenkomen.' Het past bij haar gedrevenheid om het eigene van plekken voelbaar te maken en de bijzonderheden zichtbaar. 'Er zijn plekken,' zegt ze, 'waar je je direct goed voelt. Het is vaak bijna onbenoembaar wat dat is. Maar die ervaring, dat gevoel: die streef ik na.'

COLLECTIEVE OPGAVE

De vraag naar het gemeenschapsideaal in de architectuur van onze hedendaagse geïndividualiseerde maatschappij schrikt haar aanvankelijk af. Terugkijkend op haar loopbaan tot nu toe beaamt ze dat het ontegenzeggelijk een feit is dat de overheid zich als sturende partij van de woningmarkt heeft teruggetrokken. Maar, tekent ze daarbij aan, die invloed betrof bijna uitsluitend stadsvernieuwing. Daar werden

De DrieHoekjes, Den Haag (Vera Yanovshtchinsky Architecten) foto: Peter de Ruig

Mariënborg, Nijmegen (Soeters van Eldonk Ponec architecten & Vera Yanovshtchinsky Architecten) foto: Sjaak Henselmans

Mariënborg, Nijmegen

(Soeters van Eldonk Ponec architecten & Vera Yanovshtchinsky Architecten)

foto: Sjaak Henselmans

de woningbouwverenigingen aan het handje genomen door de gemeentelijke diensten stedenbouw.

'Het grote verschil tussen toen en nu is dat er een markt is gekomen voor koopwoningen en dat er dus nieuwe partijen bij betrokken zijn geraakt, die er voorheen niet waren. De opgave van volkshuisvesting had weinig interesse voor architectuur. Die is er in de jaren zeventig en tachtig wel gekomen onder invloed van een jongere generatie architecten. Maar het luisteren naar de buurt, wat toen in zwang kwam, was ook niet altijd positief. De buurt bestaat als collectief in dit verband niet, daarbinnen was er vaak sprake van privé-belang dat werd vermomd als publiek belang.

Maar als ik naar de huidige situatie kijk, zie ik dat de opgave nog steeds een collectieve opgave is. Er vindt toch maar heel weinig particulier opdrachtgeverschap plaats? De Amsterdamse grachtengordel, dát is een mooi voorbeeld van het resultaat van particulier opdrachtgeverschap.

De verschuiving naar een marktgerichte woningbouw vind ik wel goed. Die wordt onderbouwd door de terugkeer in de stad van koopkrachtige woonconsumenten. Daarmee is het mogelijk niet langer op de mooiste plekken in de stad alleen sociale woningbouw met uitgekilde budgetten te realiseren, maar met méér geld voor architectuur iets te doen voor de stad. Daarom vind ik ook de opgave van vandaag nog steeds een collectieve opgave. Soms is het binnen de gegevens van het programma mogelijk een individuele expressie te geven, maar wanneer de opgave een appartementengebouw is, dan is dat niet de juiste invalshoek.'

MULTIFUNCTIONALITEIT

In Nijmegen werkte zij aan het project Mariënborg waarvoor het bureau Soeters van Eldonk een masterplan maakte. Het project is een voorbeeld van de vermenging van functies die enkele decennia geleden van de hand zou zijn geweest. Het project is geen binnenstedelijke uitbreiding, maar allereerst een binnenstedelijke reparatie. 'De ambitie was de stad weer aan te helen,' zegt Vera Yanovshtchinsky. 'Door een bombardement in de Tweede Wereldoorlog zijn er grote gaten

geslagen, die door de stedenbouwers in de jaren zestig eerder tot permanente littekens werden dan dat er iets werd hersteld. Dat ligt niet aan gebrek aan kwaliteit indertijd, maar eerder aan het verschil tussen de functionalistische en reductionistische opvatting over de stad toen en ons beeld daarvan nu.

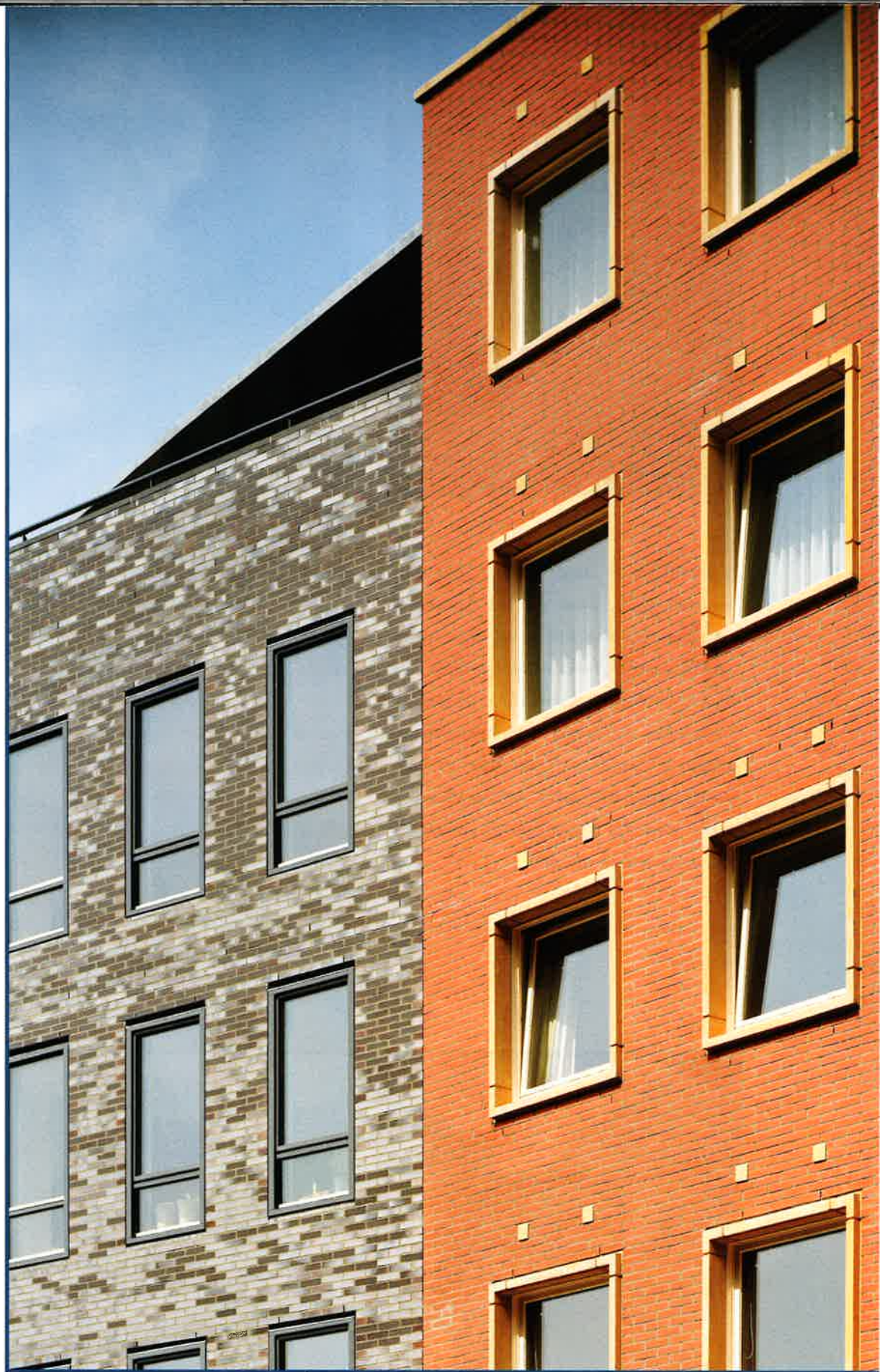
Dat huidige beeld wordt gedomineerd door de opvatting dat stedelijkheid onlosmakelijk is verbonden met multifunctionaliteit. Scheiding van stedelijke functies binnen een hiërarchisch systeem wordt nu ervaren als steriel en monotoon. Met wonen, werken, shoppen, uitgaan en ontspannen binnen een liefst bruisend geheel willen de Nederlandse steden zich van elkaar onderscheiden. Dat figuurlijk kruispunt van vele wegen geeft steden vitaliteit en spanning.

In Mariëburg wordt de kern gevormd door de historische kapel. Daar omheen is een nieuw plein gevormd. De andere ingreep is een nieuwe openbare shopping- en wandelroute op twee niveaus. Met beneden winkels en boven woningen. Rond het nieuwe plein zijn een bioscoop en kantoren gepland voor instanties en organisaties met een publieke functie. De openbaarheid van het gebied en de gebouwen was een sleutelbegrip in het masterplan.

AANKONDIGING OP AFSTAND

'Onze aanpak van Mariëburg weerspiegelt het belang dat wij hechten aan contextgebonden bouwen,' licht Vera Yanovshtchinsky toe. 'We richten ons op de specifieke kwaliteit van de plek. Daar komt ook mijn overtuiging bij dat een plek je goed kan doen voelen. Je moet dat aspect zien te vinden en het tot uitdrukking brengen. In Nijmegen fungeert Mariëburg als een helende ingreep. Het stedelijk weefsel moest worden hersteld.'

De straatwand die ze voor de winkelstraat in Mariëburg maakte, helt licht naar voren om de winkelstraat intiemer te maken. Tegelijk zijn de koppen van de straat verbijzonderd door met hoogte, kleur en materiaal en gevelbehandeling af te wijken van de rest van de bebouwing. Halverwege de straat zijn de ramen vervangen door erkers die twee verdiepingen beslaan, die de bomen van het tegenoverliggende plein weerspiegelen. Vera Yanovshtchinsky zegt dat te

hebben gedaan om de aanwezigheid van het tegenover de straat liggende plein voelbaar te maken, 'niet alleen voor de bewoners, maar ook voor de passanten.'

Zij omschrijft die ingrepen als 'aankondigingen op afstand'. Het gaat er om dat mensen zich bewust kunnen worden van stedelijke ruimte en de kwaliteiten daarvan. Het past ook bij de eisen die de huidige burger aan zijn stad stelt. Die moet steeds verrassen, steeds nieuwe ontdekkingen bieden. De bewoner of bezoeker van de stad wil er kunnen dwalen. Hij wil

misschien wel een mooie zichtlijn, maar geen functionalistische assen, geen stadsbeeld waarin de organisatie van de stad zich in één keer blootgeeft.

DRIEHOEKJES

In Den Haag bouwde zij naast Berlage. De stedenbouwer en architect die een hechte band smeedde tussen een maatschappelijke stellingname en een architectonische uitwerking. 'Bij Berlage ging het expressie geven aan de collectiviteit boven alles. Zelfs boven de

Dat figuurlijk
van **vele**
steder
en **spar**

functionaliteit. Ik houd me wel bezig met expressie geven, maar wil niet louter een symbolisch beeld maken. Architectuur is niet meer zo stichtelijk. De samenleving maken door architectuur, dat leeft niet zo bij me. De plek, dát is iets anders. Architectuur heeft invloed op hoe mensen zich voelen in de stad. Daar wil ik me wel op richten. Het maken van een omgeving waarin zowel het individu als de collectiviteit zich prettig kunnen voelen.'

De DrieHoekjes, Den Haag (Vera Yanovshtchinsky Architecten)

foto: Peter de Ruig

Haar appartementengebouw de DrieHoekjes (met 60 appartementen verdeeld over 8 verdiepingen, winkelruimte en een parkeergarage) heeft een door velen als monsterlijk omschreven winkelpassage en beneden- en bovengrondse parkeergarage uit de jaren zeventig vervangen. Op deze plek in hartje Den Haag werd niet alleen de verfoeide passage/parkeergarage opgeruimd. Ook de jaren zeventig aanbouw aan het historische stadshuis van architect Zanstra moest er aan geloven. 'Dat was een superrationeel gebouw,' zegt Vera Yanovshtchinsky. 'Het is op die plek

altijd een fremdkörper gebleven. Het gebouw hield geen rekening met de stedelijke ruimte en hoe je je daar voelt.'

De nabijheid van Berlage aan de ene kant, het historische stadshuis aan de overkant en de oude herberg het Goude Hooft aan de andere kant geeft de plek waarvoor ze het appartementengebouw een speciale lading. 'Het voormalige kantoor voor de Nederlanden van 1845 van Berlage is een kloek gebouw. Het behoort misschien niet tot zijn belangrijkste gebouwen, maar het kent een heel zorgvuldige opbouw van plint, bovenbouw en toplaag. Wat

kruispunt wegen geeft vitaliteit ning.

Ik er mooi aan vindt, is dat het de indruk maakt een heel open gebouw te zijn, terwijl het toch van baksteen is. Dat zorgt voor een spannend contrast. Voor ons gebouw hebben we eindeloos getekend en geëxperimenteerd met de ramen, de koppenmaten en detaillering, om er voor te zorgen dat de gevel dankzij rust, ritme en schaal aansluiting heeft op de omringende gebouwen, vooral dat van Berlage.'

DE PLEK

Berlage gebruikte voor zijn kantoorgebouw een groot formaat baksteen. Die stond Vera Yanovshtchinsky natuurlijk niet meer ter beschikking. 'Maar die steen geeft zijn gebouw allure. Ik heb daarom voor ons gebouw gezocht naar een baksteen die veel expressie geeft. We hebben uiteindelijk gekozen voor een steen met een uitgesproken chique uitstraling. Dat is dankzij de kleur van de steen, maar vooral door zijn glans, waardoor de buitenschil reageert op de steeds wisselende lichtval; tijdstip van de dag, weersomstandigheden en seizoenen.' Een levende gevel die er voor zorgt dat de

De DrieHoekjes, Den Haag (Vera Yanovshtchinsky Architecten) foto: Peter de Ruij

DrieHoekjes op eigen kracht naast het gebouw van Berlage kan staan.

Minstens zo belangrijk als de gevelmaterialisering is ook de subtiele wijziging van de rooilijn die Vera Yanovshtchinsky aanbracht. Dat vergde van de ontwikkelaar een extra investering. 'Ik zag een mogelijkheid de oorspronkelijke rooilijn van de straat te herstellen door de gevel iets bol te laten lopen,' vertelt ze. 'Ik vond dat echt nodig in het belang van de straat. Het herstel van de oorspronkelijke lijn komt de stedelijke ruimte direct ten goede.' Dat brengt haar ook weer terug op de ruimte, de plek. Vanuit het rustige binnenhof van de

DrieHoekjes zijn glimpjes te zien van het stadsleven erbuiten. 'Ik heb het binnenhof gezien als onderdeel van het stedelijk circuit,' verklaart zij, 'maar op een teruggehouden manier. De binnenruimte betreft de bewoners bij de stad, ze moeten er namelijk gebruik van maken om bij de woningen erboven te komen. Het is een overgangsgedebied tussen publiek en privé dat goed aanvoelt. Dat is zo belangrijk voor me, om plekken te maken waar mensen willen zijn, waar je met plezier gebruik van wilt maken.'

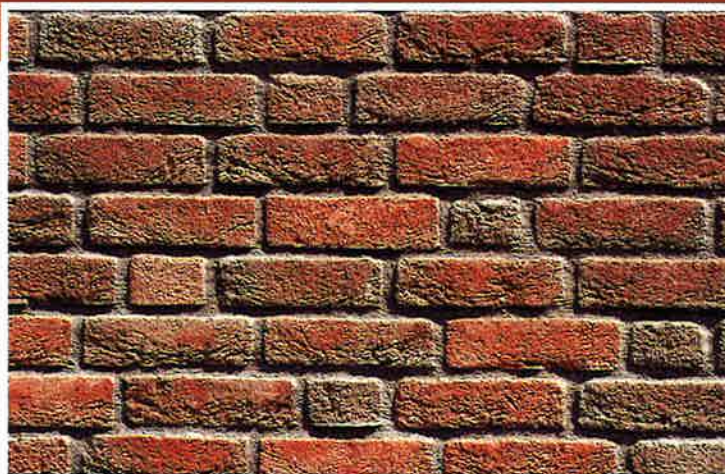
Bart de Vries

Genuanceerd inspelen op de stedelijke context: een verslag van de eerste Baksteen MasterClass

Op 7 november jl. verzorgden de architecten Hans Kollhoff en Frits van Dongen de eerste Baksteen MasterClass in het Amsterdamse Panama. Van beiden staat er een superblock in de oude havengebieden. Daarbij werd teruggegrepen op het ideaal van Berlage: de stad een miniatuurstad geven waar mensen in een gemeenschap samenwonen. En: met een kleur steen die de illusie oproept dat de gebouwen er al decennia staan.

Baksteen hoort bij de Nederlandse cultuur: tot dat inzicht kwam architect Frits van Dongen al snel in zijn carrière nadat hij eerst met zijn collega Kas Oosterhuis juist andere materialen had beproefd. 'Natuurlijk kan het sexy zijn gebouwen op te trekken uit zink of titanium', zegt Van Dongen, 'maar je moet er niet aan denken als alle gebouwen daaruit bestaan'.

Hoewel in Duitse architectuur de gepleisterde gevel vooral sinds de baroktijd veel voorkomt, hebben de architecten Mendelssohn en Schinkel overtuigend aangetoond dat een gemetselde gevel in die cultuur ook recht van spreken heeft. Voor de Duitse architect Hans Kollhoff bloeide een liefde voor baksteen op bij bestudering van de steen die Erich Mendelssohn gebruikte voor één van zijn kleinere gebouwen uit de jaren dertig in Berlijn. Koppig navragen leerde Kollhoff dat hij dezelfde steen nog steeds kon krijgen via een ringovenfabriek. Die steen paste hij toe voor zijn kantoorholos uit 1993 op de Potsdamer Platz.

DE STEDELIJKE CONTEXT

Van Dongen en Kollhoff waren respectievelijk co-referent en Master op de eerste Baksteen MasterClass die onlangs in de Amsterdamse club Panama werd gehouden. Op steenworp afstand van de gebouwen waarmee zij roem vergaarden, namelijk Piraeus (Kollhoff) en MySide en The Whale (Van Dongen). Tijdens de middag, die werd bijgewoond door een twintigtal jonge architecten van geselecteerde bureaus, was het thema: Hoe speelt een architect in op de stedelijke context? Voor Kollhoff ziet die ideale stad (of de ideale straat) eruit als een ensemble van gebouwen en woningen, waarbij architecten zich niet afzetten tegen de anderen, maar juist genuanceerd op hen reageren, zodat er een subtiele differentiatie ontstaat. Meesterwerken zul je zo misschien vergeefs zoeken maar het ensemble is homogeen.

SUPERBLOCKS

Van Dongen refereert met zijn gebouwen aan de gegevens van de plek en de ligging. 'Als je gevraagd wordt een woningbouwcomplex te ontwerpen bij Katendrecht in Rotterdam is het niet meer dan logisch dat je inhaakt op de havenarchitectuur, de sfeer van loodsen, pakhuisen en silo's. Voor het woongebouw De Landtong op de Kop van Zuid koos ik een genuanceerde, donkere steen, omdat die de suggestie versterkt dat het gebouw er al decennia staat. Architectuur is een illusie scheppen.'

Van Dongen erkende dat zijn superblock The Whale in het Oostelijk Havengebied nooit was ontstaan als Kollhoff niet met zijn immense woonblok Piraeus aan de overzijde op het KNSM-eiland een aantal jaren daarvoor het Nederlandse taboe op superblocks had doorbroken. Ook Kollhoff koos een kleur baksteen die enerzijds het gebouw 'geschiedenis' geeft en anderzijds door zijn glans het zonlicht weerkaatst en zo het blok minder massief doet lijken.

Kollhoff keek bij het ontwerpen van Piraeus ook terug naar de Amsterdamse School en naar het Amsterdam-Zuid van Berlage. Dat leverde hem mooie details op als portieken, bordessen en stoepen. Zo plaatste Kollhoff het gebouw op voorbeeldige manier in zijn stedenbouwkundig patroon. Berlages ideaal van het omsloten bouwblok straalt ook af op The Whale en Batavia (Entrepot-West) van Van Dongen. Voor het gebouw Batavia droomde Van Dongen ervan het parkeerdek te onderbreken met verdiepte tennisbanen zodat er natuurlijke tribunes gerealiseerd konden worden. Voorlopig werd dit detail uit het plan bezuinigd, iets dat Van Dongen tot op de dag van vandaag betreurt, omdat dit het gemeenschapsgevoel had kunnen bevorderen in een nieuw stadsdeel dat nog op zoek is naar zijn wortels en identiteit.

Jaap Huisman

Plasticiteit van metselwerk in baksteen

Plasticiteit van baksteen metselwerk manifesteert zich in de architectuur door een grote verscheidenheid in vorm en kleur. Metselwerk in baksteen is op vele manieren gerealiseerd. Vlak metselwerk, al of niet geperforeerd, maar ook rondgebogen of zelfs bolle wandvormen komen voor. Daarnaast zijn er oneindig veel verschillende verbanden mogelijk en is baksteen verkrijgbaar in zeer veel natuurlijke kleuren en oppervlakte structuren. Metselwerk kan inspringend of met uitstekende delen worden uitgevoerd in combinatie met vele bouwmaterialen zoals glas, staal, hout etcetera. In dit artikel gaan we in op de letterlijke betekenis van plasticiteit.

Plasticiteit is een blijvende vervorming in een materiaal zonder dat direct sprake is van bezwijken. Hoewel baksteen als een bros materiaal bekend staat, kan een gemetselde muur toch plastisch gedrag vertonen. Bij oude gebouwen wordt dikwijls golvend metselwerk aangetroffen, het bewijs dat verschillen in de vervorming van de fundering zonder ogenschijnlijke scheurvorming door het metselwerk kan worden gevolgd. In deze situaties gaat het wel om vervorming waarvoor soms enkele honderden jaren nodig zijn geweest. Metselwerk op deze manier kan alleen vervormen als de stenen ten opzichte van elkaar iets afschuiven, het schuifvlak is de lintvoeg. Hierin speelt de metselmortel een zeer belangrijke rol. Tot de Tweede Wereldoorlog werd vooral kalkmortel gebruikt. De benodigde kalk werd verkregen door het branden van schelpen in speciale kalkovens waarvan er in ons land ooit heel veel waren. Tegenwoordig wordt kalk gebrand uit kalksteen en, verwerkt met cement, toegepast in bastaardmortel.

WENSELIJKHEID VAN PLASTICITEIT

Kalkmortel (luchtkalk) hardt uit met CO₂ uit de lucht. De mortel is op zich niet erg sterk dus als metselwerk niet volledig star wordt ondersteund, ontstaan makkelijk kleine scheurtjes. Zo kan het metselwerk vervormen. Deze scheurtjes zullen onder invloed van water en lucht herstellen waardoor nooit grote scheuren ontstaan en de samenhang van het metselwerk in tact blijft. Door de toenemende bouwsnelheid, vooral tijdens de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog, is deze kalkmortel vervangen door cementmortel die sneller uithardt. Het plastische gedrag van de gemetselde muur verdween daarmee volledig omdat metselmortel op basis van cement een sterke maar brosse verbinding tussen de stenen creëert. Muren opgebouwd uit baksteen en cementmortel kunnen op zich hogere belastingen opnemen.

In de hedendaagse praktijk is het nog wel mogelijk om het plastische gedrag te realiseren. Als een bakstenen gevel door middel van voldoende spouwankers verankerd wordt aan een binnenspouwconstructie die de windbelasting volledig kan opnemen, zijn de belastingen op het buitenblad beperkt. Het kan dan in sommige situaties wenselijk zijn dat het metselwerk plastische eigenschappen heeft. Bijvoorbeeld als metselwerk wordt opgevangen door een doorbuigende vloer dan kan metselwerk de doorbuiging van de vloer door plastische vervorming volgen zonder dat extra bouwtechnische dilataties nodig zijn. Scheurvorming kan dan worden voorkomen of door het metselwerk plastische eigenschappen mee te geven of door het metselwerk te voorzien van metselwerkwapening.

PRESTATIEMORTEL

De Nederlandse mortelindustrie heeft een onderzoek in voorbereiding naar prestatiemortel waarbij de benodigde eigenschappen als sterkte en plasticiteit vooraf kunnen worden opgegeven. Het is het werk van de constructeur de benodigde mechanische eigenschappen te bepalen. Deze oplossing is helaas nog niet beschikbaar, daarom wordt de benodigde plasticiteit van het metselwerk voorlopig nog bereikt door het slim aanbrengen van dilataties. Als een gevel niet volledig star wordt ondersteund dan kan een bastaardmortel de oplossing zijn. De bastaardmortel is minder sterk dan een cementmortel, indien onverhoopt toch scheuren ontstaan, gebeurt dit in de voegen en niet dwars door de stenen.

Govert Koers

Over veel technische onderwerpen heeft KNB brochures beschikbaar. Kijk op www.knb-baksteen.nl of bel, tijdens kantooruren, naar (026) 4959110.

Koninklijk Verbond —
van Nederlandse —
Baksteenfabrikanten —

'Baksteen' is het vakblad van het Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten (KNB) en verschijnt in controlled circulation driemaal per jaar. Het blad belicht trends in en opvattingen over baksteen en architectuur.